

**ФАКТОРИТЕ НА ИКОНОМИЧЕСКИЯ РАСТЕЖ
И ПЕРИОДИЗАЦИЯТА НА СТОПАНСКАТА ИСТОРИЯ
НА БЪЛГАРИТЕ В ОСМАНСКАТА ИМПЕРИЯ (XV–XX ВЕК)**

**THE FACTORS OF ECONOMIC GROWTH
AND THE PERIODIZATION OF THE ECONOMIC HISTORY
OF THE BULGARIANS IN THE OTTOMAN EMPIRE
(15TH – 20TH CENTURIES)**

**Иван РУСЕВ
Ivan ROUSSEV**

DOI: 10.61836/CDSR9323

Received: 8.08.2023
Available online: 21.11.2023

***Abstract:** The article proposes a concept for the economic history periodization of the Bulgarians in the Ottoman empire (15th –20th centuries), made on the basis of the main economic growth factors: the growth of the productivity of labour and capital; technical progress, a consequence of the Industrial Revolution achievements, of the development of knowledge, science and education; the human capital; the emergence of modern institutions, stimulating the entrepreneurial spirit of the population and innovation. In an attempt to substantiate the main periods through which the economic development of the Bulgarians passed through the era have been observed the periodizations already made of the history of the Ottoman empire and of Bulgarian history in the 15th –20th centuries. Considering the presence or absence of the above-mentioned factors we can fix one main internal border – the beginning of the 19th century. It distinguishes two separate periods in the Bulgarian economic history during the ottoman rule, respectively: 15th – 18th centuries and 19th –beginning of 20th centuries.*

Key words: the factors of economic growth, Ottoman empire, periodization of the economic history of the Bulgarians in the Ottoman empire (15th –20th centuries), Bulgarian National Revival Period, industrialization

JEL: B0, N1, N13, N63, N94

Въведение

Статията предлага концепция за периодизация на стопанската история на българите в Османската империя (XV–XX в.), изградена на базата на главните фактори на икономическия растеж. Взети са предвид както теоретичните постановки по темата в макроикономически план, така и вече направени периодизации на историята на Османската империя и на българската история през XV–XX в. в опит да се обосноват основните периоди, през които преминава стопанското развитие на българите през епохата.

Факторите на икономическия растеж през призмата на икономическата теория

През последните 7–8 десетилетия учените макроикономисти усилено дискутират върху факторите и предпоставките на икономическия растеж. Темата се превръща в една от основните в рамките на неокласическите икономически изследвания. Вниманието към нея става приоритетно особено от средата на 80-те години на XX в. насетне. Поводът е много ясен и конкретен – да се намерят решения как в условията на днешния изцяло глобализиран свят да не се допуснат циклични колебания от рода на Великата депресия от 20-те – 30-те години на XX в. А безспорен факт е, че от началото на 90-те години на миналия век американската икономика навлиза в най-продължителната фаза на икономически растеж за цялата си стопанска история, че голям икономически растеж бележат и други национални и регионални икономики с глобално въздействие (Mladenova, 2011, pp. 210–212).

До началото на 80-те години на XX в. общоприетата теоретична рамка за изучаване на икономическия растеж е неокласическият модел, чийто най-известен вариант е т.нар. „модел на Солоу“ (Solow, 1956). Според него източниците на растежа биват близки (proximate) и фундаментални (fundamental) – първите се отнасят до натрупване на фактори на производството като труд и капитал, на променливи, които оказват влияние върху производителността на тези фактори, а вторите, фундаменталните източници / детерминанти на икономическия растеж оказват важно влияние върху способността на страните да акумулират фактори на производството и да инвестират в производството на знания. Конкретно при „модела на Солоу“ се подчертава влиянието на спестяванията, човешкия капитал и особено на технологичния прогрес върху растежа в една затворена икономика без държавен сектор. От средата на 80-те години се оформя т.нар. „ендогенна теория на икономическия растеж“, определена като трети етап в развитието на теорията на растежа в рамките на съвременната макроикономика. При „ендогенната теория“ се подчертава, че икономическият растеж е ендогенен (вътрешен) резултат на икономическата система, а не резултат на сили, които идват отвън. Акцентира се върху техническия прогрес и технологичната промяна, върху знанието, науката и образованието (Solow, 1956; Mladenova, 2011, pp. 213–254; Rangelova, 1999).

Всички тези теории се подкрепят с емпирична информация от стопанската история, главно от историята на новото време и на съвременността и търсят своето приложение в решаването на важните проблеми на нашето време. Безспорен факт е, че големият икономически растеж в Западна Европа и Северна Америка се отбелязва след 1800 г. – т.е. след осъществената дори в част от тези региони Индустриална революция. Много държави преживяват бърз икономически растеж през последните 200 години, увеличавайки своя БВП на глава от населението няколко пъти повече. Например, настоящият БВП на глава от населението в САЩ е около 25 пъти по-висок спрямо този от 1820 г. Освен това растежът на САЩ е относително устойчив, което означава, че БВП на глава от населението е нараснал относително стабилно, с изключение на годините по време на Великата депресия и на десетилетието след нея. Между 1960 и 2010 г. САЩ и Великобритания показват среден годишен темп на растеж от около 2 процента. Наблюдават се и други интересни явления – икономическият растеж понякога може да се осъществи бързо и да се постигне догонващ растеж, при който относително по-бедните нации увеличават своя БВП на глава от населението, като заимстват знания и технологии от напредналите страни (Acemoglu, Laibson, List, 2016, pp. 192–193).

Без съмнение в хода на развитието на споменатите теории се повишава ролята на стопанската история за изследванията на растежа. Това води до появата на ново интердисциплинарно направление, т.нар. „клиометрия“ – „приложение на икономическата теория и количествените методи в изучаването на историята“. Доказано е, че стопанската история проучва най-успешно дългосрочното развитие на икономиката и дава най-точните обяснения за икономическия растеж. Според специалистите макроикономисти „теорията на растежа и стопанската история са взаимно допълващи се области на научното знание“ (Mladenova, 2011, pp. 236–237).¹ Ето защо специалистите стопански историци, от своя страна, също правят убедителни предположения за възможните фактори на икономическия растеж. За модерната и съвременната епоха (от 1500 г. до днес) те изтъкват следните фактори: наличието на приобщаващи институции, които насърчават предприемачеството и новаторските идеи; високият човешки капитал, който включва ефективна грамотност, математически умения, постигнато равенство между половете; способността на централната власт да събира данъците и пр. (Baten, 2016, pp. 353–355).

Поглед към периодизациите на Османската империя и на българската история по време на османската власт

Периодизацията на стопанската история на българите през епохата, когато те са част от Османската империя може да бъде най-точно направена, ако

¹ Към ползваната дотук в статията литература бях насочен от колегите от Катедра „Обща икономическа теория“ при Икономически университет – Варна доц. д-р Калоян Колев и гл. ас. д-р Александър Тодоров, за което им благодаря!

се отчитат постиженията на историческата наука, респективно вече натрупаните знания за развитието както на държавата, така и на българите, като един от народите, живели в имперските граници в продължение на повече от пет столетия.

Трудно е да се представи пълен обзор на вече наличните периодизации на историята на Османската империя в научната и учебникарската литература. Боравайки с различни методологии и понятия към този научен и образователен проблем се подхожда по различен начин – от съвременните турски историци, от западната историография (европейска и американска) и от балканските историци, автори на изследвания по въпросите на османската история. В повечето случаи обаче водещ критерий е развитието на държавността (т.е. политическият фактор), а това води до общи репери в така предложените периодизации. При превърналия се във вече традиционен подход в периодизацията на османската история се обособяват три големи периода: период на възход (от около 1300-та година до XVI в., като пикът е при управлението на султан Сюлейман Законодател), период на упадък (XVI–XIX в.) и период на реформи и край на империята (1839–1923). В известен смисъл този подход е удобен особено за преподаването, той пасва и на някои сходни процеси на възход и упадък на държави и култури (главно на империите) в останалите части на света, но не може да даде убедително обяснение защо вторият период, този на упадъка продължава цели 3 века без империята да е ликвидирана още тогава. В по-ново време Linda Darling от Университета на Аризона, САЩ предлага друга периодизация, която според нея тушира несъвършенството на традиционната и съотнася османската история спрямо регионалната и световната история. Тази нова периодизация също включва три периода, но като избягва темата за „упадъка“ и като поставя в началото на XVIII в. една от повратните точки в османското развитие: Разширяване (1300–1550), Консолидация (1550–1718) и Трансформация (1718–1923) (Darling, 2002). Аргументите на Linda Darling имат своите достойнства, макар те също да привличат критики и несъгласия².

² Така например Eleni Gara от Егейския университет в Гърция (University of the Aegean, Greece) изразява своето несъгласие с така предложената от Linda Darling периодизация не защото тя няма своите основания, но защото проф. Gara е на мнение, че не е редно да се прави „универсална“ периодизация на османската история, а трябва да има конкретни периодизации за конкретни области на историческото развитие – относно формирането и консолидацията на държавата, относно отношението на Османската империя към западния и източния свят, относно османското владичество на Балканите и т.н. За образователни (учебникарски) цели тя предлага да продължи използването на стандартната периодизация, включващата трите периода: Средновековие (Middle Ages), Ранно-модерен период (Early Modern Period) и Модерен период (Modern Period). Мнението на проф. Eleni Gara е изказано неофициално, но убедително и аргументирано в затворена група по османска история. Вж. тук: <https://lists.h-net.org/cgi-bin/logbrowse.pl?trx=vx&list=h-turk&month=0402&week=a&msg=nOpwdwBEgJD1IgYrtaG4Mw&user=&pw> (viewed 04 August 2023). Сведението дължа на доц. д-р Гергана Георгиева от ВТУ, за което ѝ благодаря!

През последните 70–80 години голямата тема за периодизацията на българската история е на два пъти подлагана на широка дискусия – първият път е в началото на 50-те години на миналия век във връзка с подготовката на първата академична история на България, а вторият – в края на 60-те години във връзка с подготовката и структурирането на многотомната история на България. В дискусиите се включват най-големите имена по онова време на българската историческа наука. Що се отнася до българската история в епохата на османското владичество консенсусът е налице – тя се разделя на два периода – Късно средновековие и Възраждане, но големите дебати са относно това, кога завършва Средновековието и кога започва Възраждането, т.е. Новото време. И в тези дебати стопанският фактор (стопанското развитие на българския народ) обикновено заема водещо място, макар че днес от дистанцията на времето можем категорично да заявим, че в нашата марксистка историография стопанското развитие, иначе изтъквано като базисно, съвсем не е сред приоритетните теми, каквито безспорно са политическите и главно сред тях темата за революционните борби на българите под османска власт. Показателни са двете последни публикации за периодизацията на Българското възраждане, дело на Бисер Георгиев (Georgiev, 2022a; Georgiev, 2022b). В тях авторът е направил подробен преглед на всичко писано до днес по въпроса, от където е видно, че голямата част от периодизациите са правени въз основа на хода на процесите и събитията от политическата и културно-просветната ни история. Самият той предлага като начало на възрожденската епоха да послужат „трите големи въстания от втората половина на 80-те години на XVII в. – Второто търновско (1686 г.), Чипровското (1688 г.) и това на войводата Карпош (1689 г.)“ (Georgiev, 2022a, p. 161; Georgiev, 2022b, p. 161).

Но да се върнем на дискусиите от 50-те и 60-те години на миналия век. Съвсем очаквано в тях преобладава марксистката терминология: османски феодализъм, първоначално натрупване на капитала, класово разслоение, революционизиране на трудещите се и пр. Срещат се и някои абсурдни тези, като тази на Жак Натан, който громейки „покойния Иван Хаджийски“ и противно на него твърди, че след Кримската война цветущите до войната наши занаяти не са в процес на последващо развитие, а на „масово пропадане“ (Nathan, 1950–1951, pp. 215–216). Но в интерес на истината трябва да се каже, че се срещат и много точни тези, които макар и да избилстват с терминологията на времето, дори от позицията на днешните историографски постижения звучат правдиво и убедително: за бурния приток на европейски капитал у нас от 30-те години на XIX в. насетне, който спомага за процеса на формирането на „българска буржоазна нация“ (1830–1878); за първоначалното натрупване на капитала и „победилния буржоазно-капиталистически строй“ в българските земи още преди Освобождението (Gandev, 1950–1951; Haddzinikolov, 1950–1951).

Периодизация на стопанската история на българите в Османската империя (XV–XX в.) – някои нови идеи и тяхната аргументация

Както стана видно, икономическата теория и стопанско-историческите изследвания посочват няколко основни фактора на икономическия растеж: ръста на производителността на труда и капитала; техническия прогрес, следствие от постиженията на Индустриалната революция, от развитието на знанието, науката и образованието; високия човешки капитал; появата на модерните институции, стимулиращи предприемчивия дух на населението и иновациите. При отчитане на наличието или отсъствието на тези фактори считам, че в цялостното стопанско развитие на българите като един от народите на Османската империя (XV–XX в.) се явява една основна вътрешна граница, която обособява два отделни периода в българската стопанска история през епохата, съответно: XV–XVIII в. и XIX–началото на XX в. Ето и аргументите в подкрепа на това твърдение.

1/ Първият период – защо XV–XVIII в.? Защото този по-дългосрочен от обичайно посочвания досега в периодизацията на българската история период (XV–XVII в.) дава по-добри възможности за проследяване на стопанско-историческите процеси. Могат да се дадат много примери, но ето един от тях – ходът на дубровнишката търговия в българските земи. Известно е, че тя датира от XIII–XIV в. – т.е. от времето преди османското нашествие, но и след това дубровничани запазват тук своите търговски позиции и дори достигат до най-висок просперитет. Чрез специален ферман на султан Мурад II (1421–1451), издаден на 6 декември 1430 г., дубровнишките търговци получават правото да търгуват свободно из султанските владения, като заплащат мито „по закона и никой не им пречи“. Султанската администрация бързо „преосмисля“ твърде толерантното си първоначално отношение към дубровничани и им налага годишен данък (харадж), достигнал през 1481 г. до крупната сума от 18 000 дуката, но с много подкупи и молби Дубровник си издейства известно намаление на хараджа, фиксиран още през същата година на 12 500 дуката и от тази дата насетне, та чак до XVII–XVIII в. сумата остава непроменена, като е редовно ежегодно изплащана на Високата порта. Българите бързо се включват в дубровнишката търговия, макар и на по-ниските нива и до самия ѝ край през XVIII в. (а не през XVII в.) благодарение на дубровнишката търговия в Източните Балкани те трупат полезни модерни търговски знания, умения и капитал (Russev, 2001).

Естествено, през целия този 4-вековен начален период процесите не протичат монотонно, наблюдават се еволюции и промени, но те не могат да се сравнят с големите промени в стопанското развитие, настъпили през XIX в. Така например, през XIV–XVII в. тимарската система търпи сериозни промени, свързани с промяна на държателите на тимари (Darling, 2017). Значимата промяна в аграрната сфера обаче настъпва с реформата през 30-те и 40-те години на XIX в., официално санкционирана със Закона за земите през 1858 г. Стопанските контакти

със Западна Европа са повлияни от първите подписани капитулации още през XVI–XVII в., след това преподписани през XVIII в., но процесът не може да се сравни с голямото оживление на търговията, вследствие от преподписването на капитулациите през 1838–1846 г., съпътствано с падането на монополите в империята. Няма съмнение, тези радикални промени в Османската империя през XIX в. в най-голяма степен повлияват и стимулират българското стопанско развитие, погледнато в перспективата на цялата османска епоха.

2/ Вторият период – защо от началото на XIX в.? С какво още XIX в. бележи началото на нов период в българската стопанска история?

2.1. От началото на XIX в. датират първите опити за индустриализация в Османската империя – при управлението на султаните Селим III (1789–1807), Махмуд II (1808–1839) и Абдул Меджид I (1839–1861). Много скоро тези опити достигат и до българските земи с откритата през 30-те години текстилна фабрика в Сливен и с фабриката на Гюмюшгердан в с. Дермендере, Пловдивско, основана през 1847–1848 г. Първата от двете, плод на предприемчивия дух на Добри Желязков, привлича вниманието на османската администрация и наскоро след създаването ѝ (с идеята и активните действия на предприемчивия сливналия) е одържавена, но и след това, та чак до края на съществуването си в началото на XX в. тя има активно присъствие в местната и регионална икономика (Roussev, 2016).

2.2. XIX в. е векът на появата и развитието на българската протоиндустрия, на широкото разпространение на модерни стопански структури като търговските фирми с активно присъствие и в производството, и в търговията, които повтарят, но по свой специфичен начин, модела на стопанско поведение, характерен за пазарната икономика на Западния свят, изследван от теоретици като Роналд Коуз (Ronald Coase) (Roussev, Penchev, 2022).

2.3. XIX в. е векът на появата на институциите, които стимулират модерното предприемачество в Османската империя, включително и сред българите. Те са свързани с реформите на Танзимата, с приемането на първите граждански закони и главно с обнародването в средата на века на Османския търговския закон и на последвалите го, свързани с него закони (Roussev, 2018; Roussev, 2021).

2.4. XIX в. е векът на стопанската модернизация на българите, чиито първи прояви са още в началото на века или в края на предходния, а през третата четвърт на XIX в. този процес изживява своя разцвет главно в сферата на търговията. Ще дам следния пример: най-ранният опит за прилагане на двойното счетоводство у нас (техника, която без съмнение е проява на търговската модернизация) е документиран в търговски тефтер на габровеца Христо Рачков – със сметки за периода 1791–1799 г., повечето от които не са изравнени. Няколко десетилетия по-късно двойното счетоводно списване ще стане повсеместна практика в документацията на българските търговци и търговски дружества, а т.н. диплография (двойното счетоводство като учебна дисциплина) ще бъде застъпена в учебните

програми на петнадесетина от големите средишни български училища: Шумен, Сливен, Казанлък, Габрово, Щип, Силистра, Варна, Свищов, Цариград, Калофер, Тулча, Русе, даже в едно селско училище в район с развита търговия – това на Градец, Котленско. През 50-те – 70-те години на XIX в. за нуждите на българската търговия и образование се издават ръководства по модерно счетоводство, появяват се български преводи на водещи европейски автори в материята като Едмонд Дьогранж (Roussev, 2015, pp. 41–42, 97–109, 264–265).

2.5. XIX в. е векът на консолидирането на български национален пазар в рамките на османския. Този процес е по-ясно изразен през третата четвърт на века, в годините след Кримската война (1853–1856) (Roussev, 2019; Roussev, 2022).

2.6. Може да се даде и един косвен довод в подкрепа на това твърдение. Връщаме се към дискусиите за периодизацията на българската история. Най-устойчивото мнение за началото на Българското възрождане се свързва с появата на Паисиевата „История славянобългарска“ през 1762 г. и с процесите през втората половина на XVIII в. (според марксистката историография). Своеобразен арбитър в спора и един от последните, които вземат участие в него е Николай Генчев, според когото: „...ако реално потърсим началната граница на Българското възрождане трябва да отидем по-назад или по-напред, но най-неудачно би било, ако спрем точно на втората половина на XVIII в.“ – време на кърджалийски и аянски размирици. Проф. Генчев предлага началото на епохата да се отнесе към началото на века (Genchev, 1995, pp. 6–7), но от гледна точка на стопанското развитие на българите е по-обосновано да се приеме другото предположение и да се отиде към началото на XIX в.

2.7. Не на последно място, така предложената периодизация отчита логиката в периодизацията на европейската и световната история, наложена в последно време, в която началото на XIX в. е важна граница между Ранното ново време (XV–XVIII в.) и Модерната епоха (XIX – началото на XX в.) (Stoyanov, 2022).

3/ Краят – защо до началото на XX в.? Изворите.

Едва ли има съмнение, че годината 1878-ма е главно разделителна в политическата ни история, бележейки началото на самостоятелната българска държавност и в по-малка степен тя е вододел в хода на стопанските процеси у нас. Наскоро публикувано изследване представя историята на българската текстилна промишленост от 1800 до 1912 г. като „ключов елемент от българската стопанска и социална модернизация“. Предложените от автора хронологически рамки на изследването са обяснени по следния начин: началото на модерната текстилна индустрия у нас стартира някъде след края на т.нар. „кърджалийско време“ (т.е. в началото на XIX в.); след „първата си ключова среща със света“ в резултат на настъпилата либерализация в Османската империя в началото на 40-те години на века нейният пик е около 1870 г.; следва „втора ключова среща със света в края на 70-те години с окончателното разпадане за българите на османския свят и

последвалото Освобождение“, които причиняват тридесетилетна криза в сектора, последвана от „десетилетие на реиндустриализация“ и подем в годините непосредствено преди балканските войни (Ivanov, 2021, pp. 10–11). Очевидно е, че този дългосрочен период в изследването, съобразен основно с икономическите, а не с политическите фактори дава много по-ясна представа за процесите.

Периодизацията на българската стопанска история в границите на Османската империя задължително трябва да включва периода: края на XIX – началото на XX в., т.е. до края на империята, настъпил след края на Първата световна война, още повече, че има надеждни исторически извори, на базата на които може да бъде конструиран историческият наратив. Ще дам следните два примера. Първият, това са личните и семейни архиви на дейци с българско самосъзнание и с активно присъствие в стопанските процеси в териториите под османска власт след 1878 г. – например архивният фонд „Братя Робевци и синове“ на рода Робевци от Охрид. Фондът включва 84 516 документа главно със стопанска информация: писма, договори, бележки, квитанции и др., разпределени в 8 описа и 3339 архивни единици. Документите са предимно от втората половина на XIX в., като има и такива до Балканските войни³.

Вторият пример е свързан с т.нар. салнамета – османските статистически годишници, които съдържат обобщена икономическа информация. Най-общо този тип издания биват общодържавни (*devlet*) и областни (*vilayet*) статистически годишници, книги на отделни министерства и т.н. Първите са издадени още през 60-те години на XIX в., като в началото са отпечатвани на османско-турски език, а по-късните са публикувани по време на Турската република и са обнародвани на турска латиница. Налични са няколко издания за различни области (вилаети), които включват част от българските земи, останали под османска власт след 1878 г., като в тях българите са обект на отделна регистрация: Одрински вилает (1870–1901); Солунски вилает (1870–1908); Призренски вилает (1873–1875); Битолски вилает (1875–1877); вилает „Манастир“ (1887–1897)⁴.

Салнаметата представят само обобщена статистическа информация, гравитото за която вероятно и днес може да бъде открита в богатия Османски архив в Истанбул – едно ново предизвикателство пред изследователите, които са изкушени от темата.

Стопанската история на българите под османска власт след 1878 г. може да бъде изследвана в сравнителен план спрямо стопанската история на другите български общности, останали извън националните граници, но живеещи в близост до тях – българите в Северна Добруджа. Те също са обект на самостоятелна регистрация в румънските архиви от онова време (Роров, 1991).

³ Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София, Българския исторически архив (БИА), Ф. 27 „Братя Робевци и синове“.

⁴ Тази справка дължа на доц. д-р Християн Атанасов, за което му благодаря!

Заклучение

В заключение трябва да се направи задължителното уточнение, че всяка периодизация е в известна степен условна. Тя отразява нашето моментно познаване на историческите процеси и колкото това познание е по-пълно, толкова и периодизацията за времето би била по-точна и по-обоснована. Напълно се солидаризирам с изказаното от проф. Eleni Gara мнение, споделено и от други историци (Petkov, 2001, p. 43), че трябва да се правят конкретни периодизации за конкретни области от историята на Османската империя и в случая стопанската история на българите като един от народите на тази голяма държава с няколко вековно съществуване е една от тези конкретни периодизации. А дали направеното тук предложение за периодизация е най-адекватно на наличното историческо знание по темата ще покаже един обобщен колективен труд (публикация) за стопанската история на българите в Османската империя, какъвто силно се надявам в близкото бъдеще да бъде представен на вниманието на читателите.

REFERENCES:

- Acemoglu, D., D. Laibson, John A. List, 2016. *Macroeconomica*. Pearson Education Limited.
- Baten, J. (ed.) 2016. *A History of the Global Economy from 1500 to the Present*. Cambridge University Press.
- Darling, L. 2002. Another Look at Periodization in Ottoman History. *Turkish Studies Association Journal*, 26.2 (Fall 2002), pp. 19–28.
- Darling, L. T. 2017. Historicizing the Ottoman Timar System: Identities of Timar-holders, 14th to 17th Centuries. *Turkish Historical Review*, no. 8, pp. 145–173. DOI: <https://doi.org/10.1163/18775462-00802001>
- Gandev, Hr. 1950–1951. To the question of the periodization of Bulgarian history. *Istoriчески преглед – Historical review*, vol. 7, no. 3, pp. 330–343. [Гандев, Хр. 1950–1951. Към въпроса за периодизацията на българската история. *Исторически преглед*, год. VII, бр. 3, с. 330–343].
- Georgiev, B. 2022a. To the Question of the Beginning of the Bulgarian Revival. In: *The Benefit of History from Ancient to Modern times*. Vol. 2, Plovdiv: Plovdiv University Press, pp. 132–171. [Георгиев, Б. 2022а. Към въпроса за началото на Българското възраждане. В: *Ползата от историята от Античността до наши дни*. Т. 2. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 132–171].
- Georgiev, B. 2022b. Paisius Hilendarski and the Problem of the Beginning of the Bulgarian Revival. In: *St. Paisius Hilendarski between the mission and the history*. Plovdiv: Plovdiv University Press, pp. 148–164. [Георгиев, Б. 2022б. Паисий Хилендарски и проблемът за началото на Българското възраждане. В: *Св. Паисий Хилендарски*:

между мисията и историята. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, с. 148–164].

Genchev, N. 1995. *The Bulgarian National Revival Period*. Fourth edition. Sofia: ‘Ivan Vazov’ Edition house. [Генчев, Н. 1995. *Българското възраждане*. Четвърто допълнено издание. София: Издателска къща „Иван Вазов“].

Haddzinikolov, V. 1950–1951. Discussions at the Institute of Bulgarian History at the Academy of Sciences. *Istoricheski ptregled – Historical review*, vol. 7, no. 4–5, pp. 553–557. [Хаджиниколов, В. 1950–1951. Дискусиите в Института за българска история при Академията на науките. *Исторически преглед*, год. VII, бр. 4–5, с. 553–557].

Ivanov, M. 2021. *Against the Current: The Bulgarian Textile Industry, 1800–1912*. Sofia: Siela. [Иванов, М. 2021. *Срецу течението: Българската текстилна промишленост, 1800–1912 г.* София: Сиела].

Mladenova, Z. 2011. *Neoclassical Theory at the end of 20th – beginning of 21st Century. Achievements, problems, perspectives*. Varna: STENO. [Младенова, З. 2011. *Неокласическата теория в края на XX – началото на XXI в. Постижения, проблеми, перспективи*. Варна: СТЕНО].

Nathan, J. 1950–1951. On the the periodization of our history. *Istoricheski ptregled – Historical review*, vol. 7, no. 2, pp. 210–218. [Натан, Ж. 1950–1951. По въпроса за периодизацията на нашата история. *Исторически преглед*, год. VII, бр. 2, с. 210–218].

Petkov, P. St. 2001. About the Final Chronological Border, and About the Notion Bulgarian Revival. *Istoriya-History*, no. 2–3, pp. 55–67. [Петков, П. Ст. 2001. За горната хронологическа граница и за понятието Българско възраждане. *История*, бр. 2–3, с. 55–67].

Popov, J. 1991. *The Bulgarians in Northern Dobrudja, 1878–1913*. Sofia: ‘Ivan Vazov’ Edition house. [Попов, Ж. 1991. *Българите в Северна Добруджа, 1878–1913 г.* София: Издателска къща „Иван Вазов“].

Rangelova, R. 1999. Endogenous Growth Theory: Rise and Developments. *Ikonomicheska missal*, vol. 8, no. 3, pp. 3–27. [Рангелова, Р. 1999. Теорията на ендогенния икономически растеж: възникване и развитие. *Икономическа мисъл*, Год. VIII, № 3, с. 3–27].

Roussev, I. 2015, *The commercial modernity of the Bulgarian revival as a culture and practice. Research and sources*. Veliko Tarnovo: Rovita Publishing house. [Русев, И. 2015, *Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика. Изследване и извори*. В. Търново: Изд. „Ровита“].

Roussev, I. 2016. How Many and Which Were the First Factories in the Bulgarian Lands Before the Liberation in 1878? Attempt of Analysis Relying on the Sources and

- the Historiography. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 1, pp. 33–55. [Русев, И. 2016. Колко и кои са първите фабрики в българските земи до Освобождението (1878 г.)? Опит за извороведски и историографски анализ. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. 1, с. 33–55].
- Roussev, I. 2018. The Commercial Law Institutes during the Bulgarian National Revival Period – between the Traditions and the Modernity. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 3, pp. 9–22. [Русев, И. 2018. Търговско-правните институти през епохата на Българското възраждане – между традициите и модерността. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. 3, с. 9–22].
- Roussev, I. 2019. Wartime Crisis? The Crimean War (1853–1856) – the different war. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 4, pp. 52–65. [Русев, И. 2019. Криза по време на война? Кримската война (1853–1856) – различната война. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. 4, с. 52–65].
- Roussev, I. 2021. The Entrepreneur of the Bulgarian Revival Facing the Bankruptcy. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 6, pp. 44–58. [Русев, И. 2021. Предприемачът на Българското възраждане през изпитанието на фалита. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. 6, с. 44–58].
- Roussev, I. 2022. Bulgarian Market Foreign Trade Dilemmas during the 1850s – 1870s. *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 7, pp. 64–78. [Русев, И. 2022. Външноотърговски дилеми на българския пазар през 50-те – 70-те години на XIX век. *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. 7, с. 64–78.]
- Roussev, I., P. Penchev, 2022. On the Early History of the Firms in the Ottoman Balkans: A Coasean Approach. *Hiperboreea*, vol. 9, no. 2, pp. 203–221.
- Russev, I. 2001. The trade in Ragusa (now Dubrovnik) and the creation of Bulgarian trading companies during the revival era (18th to 19th century). *Bulgarian Historical Review – Revue Bulgare d’histoire*, no. 3–4, pp. 52–63.
- Solow, R. M. 1956. A Contribution to the Theory of Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, vol. 70, pp. 65–94.
- Stoyanov, B. 2022. The Early Modern Period as a Period in European History? In: Georgieva, T., A. Simova, L. Krastev (eds). *Early Modern Europe. Limits and contradictions*. Sofia: ‘St. Kliment Ohridski’ University publishing house, pp. 7–17. [Стоянов, Б. 2022. Ранното Ново време като период в европейската история? В: *Ранномодерна Европа. Граници и противоречия*. Съставители Тина Георгиева, Албена Симова, Любомир Кръстев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 7–17].

Correspondence address:

Ivan Roussev – Professor, DSc

Corresponding Member of the Bulgarian Academy of Sciences,

University of Economics – Varna,

Department of Management

77, Knyaz Boris I Blvd. 9002 Varna

Tel.: (+ 359) 886 866175

E-mail: ivroussev@ue-varna.bg

SCOPUS Researcher ID: 57290233200

Web of Science Researcher ID AAN-4300-2020

<https://orcid.org/0000-0002-7143-7651>